

Branko Gradišnik

DRAGI ČIRO!

Hvala lepa za vabilo.

Nisem vedel, da se bo treba *razpisati*, zato tole oddajam zadnji hip.

Pa še zdaj ne vem, kaj naj sploh napišem.

Zdi se mi namreč, da zadeva sodi v razred tistih akademskih vprašanj, o katerih se sicer da zelo veliko govoriti in pisati, a se jih vse besedovanje v resničnem svetu potem prav nič ne dotakne. Kot recimo vprašanje o obstoju Boga. Nekoč sem videl skeč Montyja Pythona, imenoval se je menda Forum. TV moderator je sklical forum, na katerem naj bi se pogovarjali o obstoju Boga. Omizje sta sestavljala par ateistov in par klerikov. Moderator je vsakega posebej vprašal, ali Bog je. Poanta skeča je bila v tem, da udeleženci niso niti poskusili karkoli razglabljati ali dokazovati, ampak so se samo izrekli. Ateista sta po hipnem premisleku rekla, da Boga ni, klerika pa, da je. Moderator je rezultat razglasil za neodločen in že napovedal temo naslednjega Foruma.

Pa še se spominjam. Vonnegut, zdi se mi, da v Klavnici pet, opisuje, kako je med pisanjem nekomu omenil, da skuša napisati »protivojni« roman.

»Protivojni roman?« je zagodel oni. »Zakaj ne napišete raje kar protiledeniškega romana?«

Hotel je s tem povedati, pravi Vonnegut, da ima pisanje protivojnih romanov na vojne podobne učinke, kot bi jih imelo pisanje protiledeniških romanov na ledenike.

Ampak Vonnegut je svoj roman vseeno napisal in objavil. In njegov sobesednik je bil navsezadnje nekakšna vojaška oseba.

Kar se tiče Boga, je pa tudi res, da obstaja vsaj kot psihološko dejstvo: če govorjenje o njem že ne deluje nanj, pa deluje na ljudi.

Poskusimo torej. Poskusimo najti odgovor, ki bi bil uporaben, tudi če bo ta uporabnost neznatna, kakor je neznanen in vendar nedvomen protivojni prispevek človeka, ki se zaroti, da ne bo nosil s sabo po svetu žepnega nožička.

Najbrž bi bilo zaželeno, da bi bil odgovor čimbolj laičen. Odgovori, ki bi res kaj pomenili slavistom in lingvistom in kulturpolitikom in publicistom in pedagogom in družboslovcem, očitno ne zaležejo – saj bi jih bili sicer že zdavnaj uporabili.

Ognil se bom tudi izrecnemu vprašanju, *koliko nas jezik še določa kot narod*, saj ima le še posredno zvezo s konkretnimi problemi in po moje sodi na področje kulturne ideologije, mi pa bi morali najti odgovor, vsaj po mojem, na drugo vprašanje: *s kakšnimi, pa čeprav samo parcialnimi ukrepi, bi lahko slovenščini zvišali odpornost?*

Mogoče bi bilo koristno najprej izreči delovno hipotezo, da slovenščina kratko malo ni en jezik. Dokler je beseda pojem, ki si ga delimo vsi, ostaja abstraktna. Konkretna postane s posameznikom. Kakor moramo živeti vsak svoje življenje in umreti vsak svojo smrt in doživeti ali napraviti vsak svojo ljubezen, imamo tudi vsak svoj jezik. Jezik, ki je normiran v SP in zajet v SSKJ, je abstrakcija, zbir posameznih slovenščin. »Nacionalni jezik« je sestavljen predvsem iz vsakokratnih in enkratnih jezikov posameznikov, ki narod sestavljajo. Iz te podrasti rastejo in nanjo tudi povratno vplivajo slovenščine, ki si jih posamezniki delijo glede na socialno, geografsko in generacijsko pripadnost, profesijo, intelektualne zmožnosti, službene potrebe, izrazne talente in motivacijo ipd. Obstajajo osnovnošolska slovenščina, srednješolska slovenščina, politbirokratska slovenščina, žurnalistična slovenščina, priseljenska slovenščina – naštevajte naprej sami. Večina med njimi je dokaj »neokužena«. Nekatere so očitno »dirigirane« (na primer šolske), nekatere (recimo detska »materinščina«) v svoji arhaični nespremenljivosti imune pred tujimi vdori, nekatere (sleng mladih) pa kaotično in nekritično vsrkavajo modne vplive tujih jezikov. Vse skupaj se združujejo v (nikdar individualno realizirano) »metaslovenščino«, ki potemtakem pulzira med skrajnostma puristične togosti in kaosom klišeiziranih, le še deloma verbalnih sporočil ulice.

Skrben pregled bi po moji presoji potrdil, da so izmed vseh slovenščin na tem ljubem svetu do kraja odprle vrata tujščini predvsem tri: slang mladih, govorica trgovine in poslovnopropagandnih »sporočil« (epepejščina) in pa žargoni tistih strok, v katerih po dognanjih, odkritjih ipd. »vodijo« Anglo-Američani.

Glede slenga mladih, ki vdira k nam prek medijev (popularna glasba, filmi, risanke), mi najbrž ni treba navajati zgledov. Tudi ne vem, kako bi bilo mogoče ta proces ustaviti, ne da bi posegali v temeljno ustavno svobodščino (svobodo izražanja). Ob tem lahko samo opozorim, da so se »šatrovački« srbizmi, ki so še pred nekaj leti sestavljali pomemben delež tovrstne govorice, v zadnjem letu nekoliko porazgubili. (Lahko da je to samo subjektiven vtis.) Mogoče je, da je jezikovna identifikacija s sistemom vrednot, ki jih »predstavlja« srbščina ali južnjaščina, spričo okoliščin postala nespodobna. Po analogiji lahko predvidevamo, da se bo podobno zgodilo z angleščino, če bo razvoj dogodkov v prihodnje presegel slovenski tolerančni prag. To je seveda odvisno od drugih dejavnikov in ne od jezikovnih. Dokler bomo sprejemali »ameriško pot« in njene vrednote, bomo vsaj tolerirali tudi jezik teh vrednot. Z drugimi besedami: kolektivno izrinjanje angleščine je možno le v primeru, če/ko pri nas ali na splošno povsod propade zahodni sistem vrednot. Ker pa razočaranja takšnega obsega po definiciji spremlja fundamentalizem takšne ali drugačne neizprososti, ta obet ni posebno svetel.

Kar se tega tiče, je poglavitno vprašanje torej: ali si res želimo okoliščine, v katerih bi slovenščini veljala tako zavzeta skrb, kakor jo prav zdajle namenjajo svojima jezikoma naši sosedje Hrvati in naši »dosusjedi« Srbi?

Glede govorice »poslovnopropagandnih sporočil«: tu nas upravičeno obdaja vse večja skrb in tudi jeza. Poanta angleščine in druge tujščine v tem jeziku namreč ni, kakor bi pričakovali, večja jasnost sporočila, ampak prav nasprotno, njegovo zamegljevanje, njegovo skrivanje za fasado »evropskega«, »svetovnega« ipd. »Laissez-fairovski« duh liberalizma je na tem področju storil dejansko škodo. Tuja imena firm in izdelkov, propagandna sporočila v tujih jezikih – prodajanje videza in »megle«... To se lahko maščuje ne le jeziku, ampak tudi gospodarstvu, kajti prišel bo čas, ko se bo treba ravnati »protekcioniistično« (v japonskem smislu besede) in takrat bo kupovanje domačega blaga oteženo.

No, tudi za to vidim zdravilo (prej kot v kaki zakonski regulativi) v kolektiv-

nem reagiranju »tržnega telesa«. Ko bo domače blago postalo bolj zaželeno (pač v skladu z narodnimi gospodarskimi cilji), bodo potujočevalski spretnjakoviči slovenskega rodu obrnili plašče in se zagnali v drugo skrajnost.

Reklamiranje tipa »Happy New Year« (dosmislice prodajalcev perverzne znamke žvečilnih gumijev, ki so v resnici cigarete) bi morali prepovedati, ne na podlagi kake puristične skrbi, ampak na podlagi zakona o konkurenci. Tujejezična reklama je glede na okoliščine zagotovo nelojalna.

Zadnja izmed slovenščin pod »udarom« je po mojem strokovni žargon, še posebej časopisni. Reči moram, da lektorji na tem področju v zadnjem času kažejo neodpušljivo popustljivost. V današnjem (1. februar 93) Dnevniku sem lahko v enem samem članku (ca. 75 vrstic) prebral naslednje direktne sposojenke iz angleščine, ki jih je po podlistku z naslovom »Pobočja osvajajo freeriderji« nametal neki fl.: »Allround«, »Freeriding«, »Freerider«, »snowboard«, »graffiti«, »trendy«, »op-art«, »boards«, »Do-it-yourself metoda«. Besede je dajal sicer v navednice, vendar je navednice uporabljal tudi pri slovenskih ustrezninah, na primer »deske za vse primere«, »prosti slog«, »deskariji«, in celo pri povsem nevtralnih in domačih ali vsaj udomačenih izrazih, na primer »naraščajniki«, »zvižaje«, »koraki«, »material«. Najbolj osupljivo je, da je članek sicer pisan v korektni slovenščini brez drugih spodrsiljev. Mogoče je bila piščeva namera, da bi v članku pravzaprav nadomestil »anglatovščino«, pa si tega ni upal narediti dovolj suvereno. Vsekakor pa bi mu moral pisanje vrniti v revizijo urednik in ga opozoriti, da lahko tovrstne probleme reši, če članku dopiše slovarček.

Novi pojmi in izrazi se često širijo po svetu v skladu s starim načelom, ki sem ga pred leti v časopisni polemiki ubesedel takole: »Cigar je predmet, tega je tudi izraz za ta predmet.« Mnogi rezultati takega pravila so se udomačili, da pravilo sploh ni več opazno (banana, tank, kava, kakav, hiša, tornado, bombaž, krompir, kupa, orkan, kanu, biftek), često njena vpeljava tudi ne žali našega narodnega ponosa, in sicer predvsem takrat ne, kadar gre za besedo, ki je prišla iz »majhnega jezika« (do nas zaidejo prek katerega izmed »imperialističnih jezikov«). Kdor se ukvarja z računalništvom, dobro ve, kako nemogoče je zadrževati plaz tovrstnega poimenovanja. Mislim, da se bomo prej ali slej sprijaznili s tem, da lahko angleščina na področjih te vrste pridobi status znanstvenega jezika, kakršnega ima, na primer, latinščina v medicini ali botaniki ipd.

Ampak pri »zimskem deskanju« in »samouštvu« ipd. pač ne gre za nove predmete in rabe. V angleščini so žurnalisti ali ljubitelji »snežnega deskanja« (ali »snežkanja« ali kakorkoli bi že šlo v prevodu) kratko malo razširili pomenska polja že obstoječih angleških besed in izrazov, tako da se zdaj nanašajo še na to dejavnost. Prevajalec ali povzemalec tujega vira pa je v zgornjem primeru ravnal, kakor bi šlo za pravilo »cigar predmet, tega izraz«. Tako ravnanje je tudi omogočilo, da je lahko povsem navadno pršilo (da si sposodim zgled pri očetu, ki je o tem pisal že zdavnaj) postalo na lepem sprej. In teh in podobnih primerov je nešteto.

Vzroki za takšno stanje so kompleksni in bodo težko odpravljivi.

Prvič, »socialistično« ozračje poklicne mlačnosti kakor da bi bilo novinarje, prevajalce, dopisnike, publiciste ipd. odvezalo dolžnosti, da ob novi besedi ali rabi pogledajo v ustrezen slovar. (Seveda bi morali v naših šolah povsem spremeniti prakso in odslej spodbujati rabo leksike, tako Pravopisa in besednjakov kot dvojezičnih slovarjev, ne pa da kaznujejo navzočnost tovrstnega gradiva, češ da gre za plonkanje. Nič čudnega, če so še med slovenskimi pisatelji redki, ki bi pri pisanju iskali pravo besedo po slovarjih.)

Drugič, vsaj do neke mere bi graja veljala našim leksikalcem, ne glede na

prizadevnost. Strah pred neologizmi ali pred očitki, da si uzurpirajo pravice, ki jim ne grejo, menda brani sestavljalcem dvojezičnih slovarjev, da bi tuji besedi ali izrazu, če v slovenščini še nimata ustreznice, slednjo poiskali ali jo skovali. Pogled v bližnji (naj ostane neimenovan) slovar vam bo pokazal, kaj imam v mislih. Precej tovrstnih besed je prevedeno opisno, z več besedami, in to pomeni, da teh besed še vedno nimamo v slovenščini. *Hostess* je »ženska, ki zabava goste« (namesto npr. animirka), (*mechanical*) *sweeper* je »stroj za pometanje cest« (namesto npr. pometalnik), *mainstay* je »napona sprednjega glavnega jambora« (namesto npr. velenapona), *wind arrow* je »vetrovna puščica za označevanje smeri vetra« (namesto npr. vetrnička), *target areas* pri mečevanju so »dovoljene površine za zadetek« (namesto npr. tarčne površine) ipd. Po tej logiki bi avtomobilu še vedno rekli »štirikolesno premično sredstvo za osebni promet na motorni pogon« ali kaj podobnega. Problem je seveda v pregibnosti. Umljivost slovenščine temelji na njeni pregibnosti in zato slovenščina kratko malo ne prenese enostavnih sestavljanj, ki so v angleščini tako preproste in samoumevne. Zato je suženjsko prevajanje sklopov tipa *elbow pad* v »ščitnik za komolec« (tako v omenjenem slovarju nespretno, v »komolčni ščitnik« (tako SSKJ) nekoliko boljše, v »komolčnik« (tako Besedišče) pa najbrž najboljšo. Osebo bi se najraje držal takega splošnega pravila: sestavljenke nadomeščaj, če se da, s pomensko še nezasedenimi izpeljankami.

Tretji problem je v tem, da se tuji izraz, brž ko se pojavi pri nas, ne da bi mu našli ustreznico, tudi zakorenini. O tem je bilo že dosti napisanega. Jasno je, da je verbalno izražanje zahtevna intelektualna dejavnost, ki se tako kot druge podobne dejavnosti potem mora ravnati po načelu Ockhamove britve.

Ker nas je Slovencev premalo, kratko malo ne moremo čakati, da si bo slovenščino izmišljeval nekdo drug namesto nas. Tisti med nami, ki pišemo in prevajamo, si moramo hočeš nočeš naložiti tudi to breme. Vsak dober prevajalec ve, do kolikernih rešitev se je moral prikopati v svojih prevodih, pa so te ostale potem za vselej zakopane v besedilu, ne da bi jih kdo opazil in pretehtal in uvrstil v besednjake ipd. Mogoče bi bilo koristno sklicati ali skleniti kako konvencijo, ki bi nas zavezovala, da bi pristojnemu telesu na SAZU pošiljali tovrstno gradivo?

Kakorkoli, brez zavestnega napora, ki mora biti podprt s »politično« odločitvijo (namreč, do katere mere načrtno slovenimo, kje pa raje prilikujemo in privzemamo zvočno in pisno obvladljive tuje besede po načelu »čigar predmet, tega beseda«), bodo slovenščino še bolj preplavile tujke v najbolj nesimpatični in neuporabni, torej izvirni tujejezični obliki.

To seveda ne bo nikakor ogrozilo naše »materinščine«. Ob njej bo ostala nedotaknjena še cela vrsta slovenščin. V šoli se otroci še vedno učijo kanonsko slovenščino. Lektorji še vedno vneto iztrebljajo tujke vsaj v knjižnih izdajah. V družinskem krogu še vedno govorimo »jezik naših dedov«, sestavljeno iz kakih 300–500 vsakdanjih izrazov, med katerimi so od tujih besed privzete (predvsem) nemške spačenke (firenk, šnops, povšter, štrapac, tepih, flajšter, majster, šraufenciger) še vedno prevladujejo. In ironija: mularija bo ne glede na »ful špone« in »kul scene« pri urah angleščine še vedno jecjala.

Osebo menim sicer, da brezbriznost Slovencev do pojavov potujčevanja ni znamenje hlapčevske apatije, ampak zdrave jezikovne samozavesti. Navsezadnje je ta jezik, to nam tiči v (pod)zavesti, ne le preživel, ampak tudi zorel v politično kar se da neprijaznih okoliščinah. Mislim, da se zanesemo na njegovo notranjo moč. Zagrizena skrb za eno vrednoto ponavadi kaže na skrbnikovo šibkost: pa ne mislim na njegovo negotovost, ampak na utemeljeno domnevo, da je v njegovi lestvici vrednot očitno neravnotežje, ki ga sili, da do skrajnosti »vлага« v zgolj eno.

Vendar pa to ne spremeni dejstva, da je tudi nekaj področij, kjer očitno delamo ali dopuščamo komaj odpustljive napake. Glede teh področij sicer ne bom predlagal nikakršnih protiukrepov, mislim pa, da se o njihovi naravi da sklepati iz zgoraj povedanega.

V najslabšem primeru seveda še vedno lahko začnemo pisati protipotujočevalske romane.

